

їхньої роботи з роботою планових і дослідчих установ округи мусить бути черговим завданням краєзнавчої роботи місць.

Велике і складне завдання плановості заходів у роботі громадських організацій, що ще не мають певних організаційних форм, що не мають тісного й органічного зв'язку з своїм центром, не можна перевести за короткий час. Багато буде вад і шукань найліпших шляхів. Тільки велика надія і певність у дружній роботі всіх краєзнавчих сил і виявлене вже бажання місць упланувати свою роботу дає Комітету змогу сподіватися, що ця плановість не залишиться на перших кроках.

К. Дубняк.

Вивчення продукційних сил і краєзнавство.

Не одну тисячу років несе свої води сивий Дніпро до бурхливого Чорного моря, не одну тисячу років лежить уже кам'яне вугілля в надрах Донбасу чи залізна руда на Криворіжжі, не одну тисячу років Україна відзначається своєю родючою чорноземлею.

Зовнішня природа залишається відносно незмінною, постійною протягом багатьох тисяч років, тоді як соціальне життя людскости, оточеної тою природою, невинно міняється, розвивається. Хіба можна порівняти наше сучасне життя з життям до революції, з життям за часів козаччини, за часів Київської Руси, або ще давніших часів?

Так само і внутрішня природа людини, себ-то її психо-фізіологічна організація, залишається майже незмінною протягом багатьох і багатьох тисяч років, а соціальне життя людскости, незалежно від того, все розвивається й розвивається.

Очевидно, коли господарство нашого селянина тепер не таке, яким воно було 10, 100, 500 років тому, коли господарство німця-колоніста далеко вище від господарства суміжного з ним селянина-українця, а господарство нашого поселенця за Каспієм пішло вперед від господарства тубільця-мандрівника, то це все не залежить ні від зовнішньої природи, що оточує людину, ні від внутрішньої природи самої людини. Природа є лише те тло, на якому розвивається діяльність людини. Не може, наприклад, ескімос сіяти пшеницю на кризі, або степовик України полювати за білим ведмедем. Сама-ж по собі природа ще не визначає тіх шляхів, що ними йде історичний розвиток людськості.

Але людина живе серед певного природного оточення. І коли ми простежимо життя людини на тій чи іншій території протягом багатьох віків, то побачимо, що вся історія того чи іншого народу є безперестанна боротьба з природою. Людина бореться з природою, чім далі дужче опановує її, вживаючи для тої боротьби безліч різного знаряддя, все удосконалюючи останнє. Від первісної камінуки чи ломаки людина протягом багатьох віків дійшла до сучасної техніки з її різноманітними машинами. Від первісних спостережень природи людина дішла до знання,

до науки, що, використовуючи її досягнення й тим удосконалюючи техніку, людина все більш і більш опановує природу.

Одвічна боротьба людини з природою приводила до удосконалення засобів тої боротьби, до використання більшої кількості різних знарядь, приводила також і до боротьби людей між собою за оволодіння тими засобами боротьби з природою. В чийх руках засоби боротьби з природою й оскільки вони удосконалені, від того залежав і залежить увесь хід життя людського.

Отже, життя людське в своєму історичному русі є одвічна боротьба з природою і разом з тим класова боротьба, боротьба тих, хто не має засобів виробництва з тими, хто ціми засобами володіє.

Всі ті сили, що ними людина користується в боротьбі з природою, що їх вона втягає в ту боротьбу, звуться продукційними силами.

Продукційні сили певного суспільства увесь час міняються, набуваючи нового й нового вигляду; так само в певний час стан продукційних сил різних суспільств буває неоднаковий. В одних державах продукційні сили більш розвинені, а в інших — менше. Більше чи менше опанування природи людиною залежить від розвитку продукційних сил певного суспільства, а стан розвитку продукційних сил того суспільства залежить від високого чи малого ступня розвитку техніки.

З чого-ж складаються продукційні сили? Найголовнішою продукційною силою є сама людина, як робоча сила в самому широкому розумінні цього слова; далі до продукційних сил належать ті природні ресурси й ті сили природи, що їх людина втягає у свою виробничу діяльність, що ними вона користується в своєму виробництві і, нарешті, техніка виробництва так само в самому широкому розумінні.

Самі по собі природні ресурси ще не є продукційна сила; лише тоді, коли на певному ступені розвитку техніки, людина починає використовувати ті природні ресурси, вони стають продукційною силою, бо людина притягла їх до свого виробництва.

Стан продукційних сил певного суспільства визначає, власне, і виробничі відносини і соціальний устрій суспільства, визначає його політичну й економічну міць.

Не дивно тому, що коли на розлоному терені СРСР до державного керма стала нова творча сила — пролетаріят, скрізь стихійно повстало гасло — вивчати, використовувати й розвивати продукційні сили радянських республік.

Стихійне прагнення до вивчення продукційних сил свого краю вилилося в могутній громадський краєзнавчий рух, що охопив усі активні верстви радянського суспільства — робітника, селянина-передовика, комсомольця, червоноармійця, студента, вчителя, агронома, професора і т. и. Виробниче краєзнавство, краєзнавство, що вивчає продукційні сили свого краю з метою допомогти планово-державному будівництву, прискорити й поглибити індустріалізацію країни, піднести культурний рівень народніх мас і народнього господарства, — таке краєзнавство, тільки таке, а не яке инше, потрібне й можливе в наших радянських умовах.

„Краєзнавство,— каже Н. К. Крупська,— слід тлумачити не в старому розумінні, не в розумінні тільки археології, фольклору або вивчення пам'яток старовини, а в розумінні вивчення усієї суми економічних і політичних чинників“ („Красный библиотечарь“, 1926 года, № 12, ст. 11).

На такому погляді на краєзнавство стояла й 1-ша Всеукраїнська Краєзнавча Конференція (травень 1925 р.), в постановках якої, між иншим, читаємо: „Підход до краєзнавства мусить бути практичний, тоб-то краєзнавство мусить підготовляти ґрунт для поширення виробничої, наукової й освітньої роботи; в основу всіх краєзнавчих дослідів мусить лягти завдання як-найбільшого й найшвидшого підвищення продукційних сил нашого суспільства“.

Продукційні сили вивчають не тільки краєзнавчі організації, а й планово-державні та громадсько-господарські установи, а також і різні науково-дослідчі інституції. Та чи инша спеціальна інституція, чи то планово-державна, чи науково-дослідча, об'єктом свого вивчення має певну продукційну силу, напр., рослину, ґрунт, руду, залізницю і т. и. Краєзнавство-ж, вивчаючи продукційні сили й виробничі відносини, оперує завжди економічною одиницею, звязаною з певною географічною територією. Об'єктом краєзнавства є завжди певна економічна одиниця — село, хутір, місто, район, округа, фабрика, завод і т. и.

Оскільки ця економічна одиниця звязана з певними територіальними межами, то краєзнавство вивчає стан продукційних сил і виробничих відносин також і певної території. Краєзнавство студіює певний район або край, яко ґрунт для розвитку місцевих продукційних сил в цілому.

Вивчаючи продукційні сили території, краєзнавча організація (товариство, гурток) не тільки сама провадить науково-дослідчу роботу, а й використовує працю спеціальних науково-дослідчих інституцій та державно-господарських установ, використовує здобутки всіх наук що до своєї території.

Життя, в найширшому розумінні цього слова, завжди міняється, невинно розвивається; сьогодні воно не таке, як учора, а завтра не таке, як сьогодні; иншими словами, краєзнавство не може задовольнитися статичним, описовим вивченням продукційних сил свого району,— воно мусить показати його динаміку в минулому, оскільки воно приводить до сучасного, в сучасному і перспективно-майбутньому.

Краєзнавство, вивчаючи продукційні сили свого краю, увесь час ставить питання — *чому, через що, для чого* — розшукує причинність, взаємозв'язок між різними явищами життя, дає відповіді на ці питання.

Краєзнавство дає синтетично-причинну фотографію продукційних сил свого району. Але синтетична всебічна характеристика території не буде повна, коли краєзнавець не з'ясує того значіння, яке має його район в господарстві держави та Союзу, бо не можна-ж мислити свій район якимсь ізольованим островом, не звязаним з життям всесвіту.

Головна і основна праця краєзнавчих організацій, до якої треба прагнути в процесі попередньої науково-дослідчої роботи — є вичерпана

монографія певної економічно-територіальної одиниці, яко суми багатьох продукційних сил її.

Пояснимо конкретним прикладом. Ботанік іде до лісу й там уся його увага зосереджується на окремих рослинах; зоолог у тому-ж лісі вивчає життя тварин; ґрунтознавець у тому-ж лісі вивчає ґрунти. Але ботанік за деревами, зоолог за своїми животинами, а ґрунтознавець за ґрунтами часто-густо не помічають лісу, як своєрідного краєвиду, характерного для даної території.

Розуміється, окремий краєзнавець може бути і ботаніком і зоологом і ґрунтознавцем, але перед усім краєзнавець мусить бути синтетиком. Він на підставі матеріалів, здобутих у лісі ботаніком, зоологом, ґрунтознавцем та іншими дослідниками, мусить причинно-зв'язково, синтетично схарактеризувати ліс у цілому, як характерний краєвид, що є базою для господарської діяльності людини і часто обумовлює й скеровує розвиток продукційних сил і напрямок виробничих відносин району.

Всебічне вивчення сучасного життя, так в місті, як і на селі, є важлива справа не тільки наукового, а й політично-економічного значіння; і потреба розв'язати питання економічно-державного характеру (напр., питання районування) та синтетично-монографічно простудіювати і всебічно освітлити сучасне життя кожного села і міста з усіма їх різноманітними особливостями — є пекуча потреба.

Краєзнавча праця мусить розкрити розвиток і зріст нашого народного господарства статично, динамічно і перспективно, мусить виявити закономірності, без знання яких не можливо керувати розвитком господарства *).

В сучасних умовах оточення капіталістичними державами економічний розвиток СРСР гарантовано лише розвитком індустрії, перетворенням СРСР в країну суто-індустріальну. Тому одною з вихідних точок сучасного краєзнавства мусить бути постанова XIV з'їзду ВКП(б), де сказано: „вести економічне будівництво так, щоб СРСР з країни, що довозить машини й приладдя, перетворити в країну, що виробляє машини й приладдя“.

Краєзнавчі сили Союзу і слід мобілізувати на допомогу індустріалізації Союзу, міста і села, на виявлення природних і трудових можливостей, що забезпечували б максимальну індустріалізацію промисловості й сільського господарства кожного району, міста, села.

Проблема вивчення продукційних сил країни з метою практичного їх використання в політичному житті і економічно-культурному будівництві радянських республік, зокрема — в індустріалізації країни, ця проблема давно вже стала головним завданням нашої радянської сучасності. В даний момент всю увагу радянського суспільства й держави скеровано на вивчення продукційних сил: весною цього року відбудеться II Всесоюзна конференція в справі вивчення продукційних сил СРСР, а перед тим, як підготовча до всесоюзної, відбулася така-ж конференція і на Україні.

*) С. Драгоманів. — „Культ. і Поб.“, 1926 р., ч. 8.

Роля краєзнавства в справі вивчення продукційних сил величезна. Планово-державне будівництво, науково-дослідча праця й краєзнавчий рух, — це ті основні чинники, що складають формулу організації вивчення продукційних сил. Заходи планових органів, як-що вони не спиратимуться на громадський краєзнавчий рух і не використовуватимуть здобутків науки, матимуть невеликий успіх. Тому на майбутніх конференціях і в підготовчій до їх роботі як-раз і буде звернуто велику увагу на розв'язання питання контакту й погодженості роботи планових установ з науково-дослідчими й краєзнавчими установами та організаціями.

Краєзнавчі організації мусять пам'ятати, що на них радянською владою й радянським суспільством покладається велика надія що до непосредньої, активної й продуктивної участі в справі вивчення продукційних сил Союзу, відновлення, реконструкції та індустріалізації нашого народнього господарства.

Дм. Зайцев.

Краєзнавство і шкільний програм.

На тему „краєзнавство і учитель“, „краєзнавство в школі“ та ин. написано вже чимало. Ще більше говорено про це на різних конференціях та з'їздах, починаючи від районових і до всеспілкових. Над „краєзнавством“ сидить що-вечора наш масовий шкільний робітник і у великому місті, і на далекому хуторі, підготовляючи свою роботу в школі на завтра.

Проте, до цього часу в цьому питанні багато ще є неясностей та плутанини. Головна причина цієї плутанини полягає в тому, що змішалися два питання: роля учителя, як краєзнавця-громадянина, і краєзнавча робота учителя в школі, як основа шкільної роботи.

Ми не будемо вже зупинятися на першому і з'ясовувати ролю учительства в справі вивчення місцевого краю. Ще за тих часів, відколи почали виникати в старій Росії різні місцеві наукові товариства, учительство зайняло в них поважне місце і займає його до цього часу. Навіть більше,—учитель, як часто-густо єдина культурна сила нашого села, вже усвідомив себе на цій роботі і зробився головним організатором і практичним робітником на полі сучасного краєзнавства.

Нас цікавить друге питання — краєзнавча робота в школі. Тут у нас до цього часу багато незрозумілого і непогодженого і, що найгірше, ще так багато абстракції.

З одного боку педагогіка, використовуючи всі дані фізіологічного та соціологічного порядку, які були в її розпорядженні, з'ясувала краєзнавчу основу та її необхідність для нашої школи. Теоретичні міркування знайшли собі втілення у відомих програмах ГУС'а, де в основу шкільної роботи було покладено вивчення трудової діяльності місцевого населення у відповідному місцевому оточенні природньому та соціальному. Закріплена програмами краєзнавча основа шкільної роботи була передана